

historiske og -analytiske problemstillinger, er der ikke meget at komme efter.

Det nærmeste, man kommer en tese om Strunges digtning i Munccks bog, er den gammelkendte pointering af en udbændthed i slutningen af forfatter-skabet. Desværre synes noget af det samme at gælde for dette biografiske projekt. Den imponerende research, hvad angår indsamling af materiale og undersøgelse af den kontekst, Strunges forfatterskab kan placeres i, giver store løfter. Men disse er ikke blevet indfriet i den resterende del af arbejdet med bogen.

Anne Borup

Metafiktion

Anker Gemzøe, Britta Timm Knudsen og Gorm Larsen (red.): *Metafiktion – selvrefleksionens retorik*. Kbh. 2001 (Medusa).

Metafiktion er en litterær term, der ofte bruges i flæng – især når talen er om romanlitteratur fra det 20. århundrede. Den enkleste og bredeste måde at sige det på kunne lyde: metafiktion er litteratur, der peger på sig selv. Det er der rigtig megen litteratur der gør. Og andre kunstarter. Det afgørende kriterium må derfor være, hvordan der peges og hvad der peges på. Den russiske formalist Roman Jakobson gjorde f.eks. 'den poetiske funktion', dvs. lyriske teksters pegen på sig selv som sprogligt materiale og formelle gentagelsesstrukturer, til et konstituerende træk ved al poesi. Viktor Shlovsky definerede det specifikt litterære ved litteraturen som en underliggørelse af normalt sprog;

man kunne sige, at 'litterariteten' her forstås som en effekt af forskellen mellem konventionel sprogbrug og brud med konventionerne. Hvad peger metafiktion da på?

Nu er der hjælp at hente i antologien *Metafiktion – selvrefleksionens retorik*, første bogudgivelse i en serie modernismestudier med udspring i forskningsprojektet *Betydende Former. Modernismens Retorik*. Her giver ti forskere deres bud på metafiktion 'i moderne litteratur, teater, film og sprog'. En vigtig motiverende faktor i udredningsarbejdet er et opgør med den udbredte forestilling i megen litteraturteori om metafiktion som et fænomen begrænset til den postmoderne roman. I stedet vil man, fremgår det af indledningen, forstå metafiktion som et sammensat fænomen, både epokalt og formelt.

Artiklerne inddrager flere genrer: kortprosa, romanprosa, lyrik, drama og film; nogle tilgange er rent teoretiske, andre analytiske og nogle forener teori og analyse. Også selve emnet skifter: nogle skriver faktisk om metafiktion, mens andre beskæftiger sig med meta-litteratur, metalingvistik eller litterær selvrefleksion. Antologien deler på godt og ondt vilkår med andre eksemplarer inden for sin genre. Den charmerer med sin diversitet. Og irriterer med sin mangel på enhed. En måde at skaffe sig overblik i mangfoldigheden kunne være at se på, hvordan metafiktions-terminen defineres. Her viser der sig to veje, groft sagt. Enten lægges vægten på meta-aspektet, hvilket fører til brede og inklusive definitioner. Eller fokus ligger på fiktionsbegrebet, hvilket giver anledning til smalle og eksklusive bestemmelser. I førstnævnte tilfælde opfattes *meta*-fiktion som en bred vifte af

(fremmedgørelses)effekter, der kan rettes mod forskellige funktioner og aspekter i et givet værk. Resultatet ses som selvtematisering eller selvrefleksivitet på forskellige niveauer og i forskellige grader. I sidstnævnte er der stort set enighed om at beskrive *metafiktion* som tekstens »overvejelse over fiktionen i det tekstlige, fiktive univers«, også når »teksten« er en film.

Anker Gemzøes indledende artikel »Metafiktionens mangfoldighed« har et bredt sigte. Der indledes med en teoretisk gennemgang; derpå udvikles en typologi for metafiktion, som fører til en superkort rundvisning i metalitteraturens historie. Etableringen af en typologi gør det muligt at udpege den metalitterære funktion i forhold til isolerede kommunikative træk i et givet værk. Disse træk eller former angår autor, adressat, superadressat, værk, intertekstualitet, sprog og objekt, som på forskellig vis tematiseres, for eksempel ved at underkastes en fremmedgørelse. Ud over denne formtypologi indfører Gemzøe en skelnen mellem forskellige retninger eller indstillinger, så metafiktionen kan forholde sig konvergerende, divergerende, spillende eller dialogisk til fiktionen. Ud fra denne brede definition og taksonomi bliver det muligt at påvise metafiktion i alle tiders litteratur og i alle gener. Ligeledes bliver det muligt at udpege en forskydning i dominans. Ældre metafiktion tematiserer fortrinsvis de første instanser (autor, adressat og superadressat), mens (post)modernistisk metafiktion problematiserer værk, sprog og reference. Også de metafiktionelle retninger, som principielt er transhistoriske, kan grovinddeles efter dominans: »*modernisme*« kendetegnes af

modmeta, *postmodernisme* af *spilmeta*, mens *dialogmeta*« findes før, ved siden af og efter de nævnte strømninger.

Typologien rejser nogle interessante spørgsmål. En af fordelene er, at den gør det muligt at se historiske forskydninger i litteraturen. Et af problemerne er, at metafiktion, forstået som forskellige former for underliggørelse af sprog, næsten ikke kan skelnes fra ideen om det specifikt litterære, litterariteten, for nu at tale med de russiske formalister, som im- og eksplicit udgør en vigtig teoretisk reference i flere af artiklerne. Det fremgår da også direkte af Peter Stein Larsens artikel »O nitroglycerin!« om apostrofiske former i ny dansk lyrik. Stein Larsen indordner fire af Roman Jakobsons seks kommunikationsfunktioner under fællesbetegnelsen metafiktion – en betegnelse som ikke indgår i Jakobsons arbejde med lingvistik og poetik. Disse fire svarer til Gemzøes kategorier: autor-, adressat-, sprog- og intermeta. Endvidere mener Stein Larsen, at apostrofen fungerer i kraft af disse »metafiktionelle funktioner« og derfor kan påvisningen af apostrofer i en periodes litteratur – her dansk lyrik fra 1982-1999 – fortælle os noget om »dyrkelsen af det metafiktionelle«. Artiklen består dels af en grundig gennemgang af teorier om apostrofen, dels af en identifikation af brugen af apostrofer i knap 30 digtsamlinger. Så langt, så godt. Det springende punkt er definitionen af apostrofen som metafiktion. Stein Larsen skriver, »at apostrofen er udtryk for en forskydning fra digtets referentielle til dets performative funktion«, hvilket ingen vel kan være uenig i. Men er poetisk performativitet identisk med *metafiktion*? Betegnende nok glider metafiktionstermen ud af

artiklen allerede på side 2, hvor det hedder, at apostrofen vitterligt er en *meta-poetisk* indikator og der tales om »poetisk selvrefleksion« og »metapoetisk profil«. Det bliver med andre ord uklart om termerne er hierarkisk ordnet – metafiktion over eller under metapoesi – eller om de bruges synonymt. Den begrebslige usikkerhed understreges i konklusionen, hvor Stein Larsen genindfører metafiktionsbegrebet i tilslutning til et citat af Bo G. Jansson, der hævder, at »det er muligt at finde meta-poetiske aspekter ved tekster fra alle tider, men at det metafiktive er mere udpræget inden for visse litterære perioder end inden for andre«. Således kan Stein Larsen konkludere, at der med de mange komplekse former for apostrofe, er »tale om en dyrkelse af det metafiktive i en grad, der ikke er set magen til før i den danske litteraturhistorie«. Man kunne – igen med hjælp fra Jakobson – indvende, at apostrofen og dens performative funktion er et konstituerende træk ved poesi som sådan, og at apostrofen – formodentlig – findes overalt i den vestlige poetiske tradition. Her er tre danske eksempler fra 50'erne, 60'erne og 70'erne fundet ved et hurtigt opslag i en antologi. Først en ironisk form: »Og hovedpinen/ Som plager mig/ O engang er den forvandlet/ Til en glorie af uforgængelig metal« (Erik Knudsen, 1953); så en talesprogets hverdagsæstetik: »Ja, ja. Hør så her./ Skrænten er stejl./ Havet som strækker sig/ så langt mine øjne kan se/ er blåt. [...]« (Jørgen Leth, 1967); og til sidst et cybernetisk, meta-poetisk science-fiction digt, der indgår i en lang fortællende sekvens fra digt kredsen *Projekt Perseus*: »Formørkelsesvariablen er tydelig nu./ Åh, binære stjerne, nye sol i vort univers:/

Will we learn to conquer you, or will you/ petrify us, Algol, desperate star, head/ of that horrible double Medusa or machine:/ both hardware and software?« (Klaus Høeck, 1977).

Også Claus Falkenstrøm arbejder med lyriske tekster – Broby-Johansen og Momberg; men han undgår den definatoriske forveksling ved ikke at tale om metafiktion, men om metalitteraritet, metabevisthed og litterær selvrefleksion, som varierer fra digt til digt. Falkenstrøms begrebsbrug peger indirekte på, at fiktionstermen, hvis ikke begrebet skal tømmes for mening, må knyttes eksplicit til fortællende former.

I modsætning til de førstnævnte lægger Gorm Larsen, Per Krogh Hansen, John Thobo-Carlsen og Ove Christensen netop vægt på fiktions-aspektet i dobbelttermen. I sin artikel »Lille metafiktionsstudie. Om udsigelse og subjekt i metafiktion« forklarer Gorm Larsen, hvorfor og hvordan der er forskel på hhv. modernistiske, skrifttematiske og metafiktive tekster. Metafiktionens fiktionens ide kan ikke sættes lig med modernismens fremmedgørelseseffekter så lidt som omvendt: »Modernismens selvhenvissende fremstillingsform repræsenterer alment kun det metafiktive indirekte som en *showing*, mens metafiktionens mest indlysende og markante karaktertræk er, at dens showing er knyttet til en *telling*: Dette er fiktion.« Og ganske vist er skrifttematiske tekster selvhenvissende, men det de henviser til er ikke sig selv som fiktion, men sig selv som sprog. Skrifttematisk litteratur problematiserer sprog og repræsentation, men er ikke interesseret i at opbygge fiktive universer, den er stort set ikke fiktion,

iflg. Larsen. Metafiktive tekster defineres derimod som tekster, der »opbygger diskursive rum og forsøger fabulerende at bygge bro mellem fiktion og virkelighed«. Metafiktion sammenlignes med et Möbiusbånd, på en gang lukket om sig selv og samtidig en udfoldelse af et utal af verdener og fortællere. Eller som det hedder i en oplysende note: »Hvor læsningen af en tekst med en traditionel hierarkisk udsigelse for en stor del orienterer sig mod den implicitte forfatterperson bagom tekstens udsagn, *der fremlægger metafiktionen et diskussionsfelt, som teksten selv er part i*» (min kursivering).

Også Per Krogh Hansen ser på metafiktion som en særlig form for fiktion. Hans artikel »Prinsesser, prinser og prostituerede« er bygget op efter et velafprøvet pædagogisk og metodologisk greb: Kontrastering af forskellige typer af fiktive fortællinger – en metafiktiv børnebog, tegnefilm, eventyr af H.C. Andersen og Jens Chr. Grøndahl – hvilket fører til en definatorisk skelnen mellem tekster, der bruger metafiktive virkemidler og på den anden side tekster, som er decideret metafiktion. De første, f.eks. »Fyrtøjet«, er karakteriseret ved at etablere et metafiktionelt niveau, som fremhæver tekstens fikcionalitet/nedbryder fiktionens virkelighedsillusion. Metafiktion i rendyrket form, f.eks. Grøndahls »Stilheden i glas«, er ikke interesseret i spillet mellem fiktion og virkelighed, men udspilles i et univers konstrueret efter tekstuelle principper, fiktion som fiktion. Pointen er imidlertid ikke, som man måske kunne forvente, at denne form for metafiktion fjerner sig fra virkeligheden, men den omvendte: litteraturens sprog – f.eks. narrativ

strukturering og rolediskussion – leverer metaforik til vores daglige omgang med epistemologiske og eksistentielle fænomener så som virkelighedsforståelse og identitetsdannelse. Gennem kunsteventyret føres visse epistemer, f.eks. individets og De store fortællingers død, tilbage til den form de udsprang af og hentede deres metaforiske potentiale i, samtidig med at denne urform – eventyret – dør og transformeres til kunst(ighed).

Ove Christensen afslutter antologien med en flot og perspektivrig analyse af Lars von Triers *Breaking the Waves*, der læses som realistisk metafiktion. Christensen bryder dermed den gængse opfattelse af metafiktionens principielt illusionnedbrydende karakter. Det særlige og banebrydende ved filmen er arbejdet med en udsigelsesstruktur, som gør det muligt samtidigt at fastholde illusionens nærvær – vi tror på fortællingen – og refleksionens distance – vi kan forholde os til filmens æstetik og særlige brug af ironi uden at afvise fiktionen.

I en interessant, men lidt for kort artikel diskuterer Britta Timm Knudsen metaperspektiver i teatret før og nu med særligt henblik på 1990'ernes tilbagevenden til det teatraliske, forstået som fremmedgørende effekter i traditionen fra barokkens sørgespil til modernistiske former som Brechts episke teater, Artauds grusomhedens teater og det franske absurde drama. Nina Møller Andersen ser på Bachtins metalingvistik og dens anvendelsesmuligheder i analysen af fiktion og Claus Krogholm Kristiansen undersøger forholdet til modernisme i Jens Christian Grøndahls forfatterskab.

Hvis man skal drage en konklusion ud fra antologiens forskellige tilgange og fokuseringer, står det klart, at ikke alle former for selvreferentialitet pr. definition er lig med metafiktion og at f.eks. genrespecifikke træk må medreflekteres i udarbejdelsen af definitioner. Med Claus Falkenstrøms formulering: »Tager vi de enkelte selvrefleksive formers formelle og kritikhistoriske horisont i betragtning kan man uden at tømme meta-begreberne fuldstændigt forhåbentlig skabe et andet og forhåbentlig bedre udgangspunkt i bestræbelsen på at formidle den 'selvoptagne' teksts litterære egenart.« Hvad antologien reelt beskæftiger sig med, analyserer og diskuterer er selvrefleksive former i deres mangfoldighed – herunder metafiktion. Og, som det fremgår af flere bidrag, det er i arbejdet med kunstens og litteraturens selvrefleksive former, vi kan afprøve og udforske betydningens grænser, og på en gang være bevidste om fortæller- og læserroller og samtidig lade os forføre af fortællende fiktioner og poetisk retorik.

Jørgen Holmgaard

Læk

Dan Ringgaard: *Den poetiske lækage. Sophus Claussens lyrik, rejsebøger og essayistik*, Kbh. 2000 (Museum Tusulanums forlag). Disputats.

Titlen på denne bog, som er en Århus-disputats, må siges at forbløffe. Intet associerer vel mindre poetisk end en lækage: et oprindeligt plattysk ord for en teknisk fejl af en altid ubehagelig art.

Hvad enten det er noget skidt, der siver ind, eller noget værdifuldt, der fosser ud, så er en lækage en skade, en kalamitet. Indledningen gør et behjertet forsøg på at trække metaforen i land: Claussens digte er 'beholdere', der ønsker at være 'tætte' – forstået som sprogligt autonome. Men det referentielle sprog 'siver' alligevel ind. Det ideelle og det ideale digt, der skal være autonomt og lukket, »hvis realiteten skal gennemskinnes af idealitet«(p. 7), er således en umulighed. Men det gør ikke noget: »En lækage er en brist; men bristen er i dette tilfælde en dyd. Et godt digt brister« (ibid.). Hvis imidlertid det digteriske sprogs forbindelse med sproget generelt og med det referentielle anses for en dyd, hvorfor så omskrive dette forhold med en metafor, der gør det til en teknisk fejl?

Her er noget, der halter. Med mindre da, at denne bogs titel demonstrativt går ud på at gennemhulle en illusionær forestilling om autonomi i digtets eller digterens opfattelse af forholdet. Herom hedder det dog mindre præcist blot, at Claussens digte er »rundet af en autonom æstetik« (ibid.). Men bogens gestus i forhold til sit emne er generelt ikke *afsløringen*. Og da slet ikke en afsløring af de konkrete kompleksiteter i forestillingen om en tekstens autonomi. Kort og godt, det er meget krøllet. Så krøllet som en metafor, der skal udlægges, fordi den ikke i sig selv rammer med billedets anskuelighed, hvilket ellers skulle være metaforens funktion. Og så er det en metafor, som selv ikke den omstændelige udlægning redder eller udreder. Vi står over for en sproglig lækage på titelniveau. Det er ingen dyd.